

Scipiades Iván **Az elfelejtett Szolidaritás**

A történelmi dicsőségekkel operáló historizáló külpolitika szellemében ünnepelte meg Lengyelország augusztus 31-én annak a társadalmi mozgalomnak a megalakulását, amely 1980-ban megrendítette a kommunizmust, és amely előhírnöke volt a 10 évvel későbbi kelet-közép-európai rendszerváltásnak. Tizenhat évnek kellett elteltie a kommunizmus összeomlása óta, mire Lengyelország állami pompával tudott megemlékezni a Szolidaritás szakszervezet és társadalmi mozgalom létrejöttéről. Pedig a Szolidaritás volt az, amelynek 1989-ben átadták a hatalmat a kommunisták. Ezzel Lengyelország volt az első az egykori Szovjetunió csatlósai közül, amely békés úton rendszerváltást hajtott végre. Néhány hónappal később lezajlott a csehszlovák bársonyos forradalom, majd leomlott a berlini fal.

Lengyelországban mégsem lett soha állami ünnep augusztus 31., az a nap, amikor 1980-ban a kommunista kormány megállapodást írt alá a sztrájkoló gdanski munkásokkal. A dokumentum elismerte, hogy a dolgozóknak joguk van olyan szakszervezetet alapítani, amely nem tartozik a kommunista párt ellenőrzése alá. Ugyancsak elismerte a szerződés a sztrájkjogot, a szólás- és vallásszabadságot. Nem sokkal később bíróságilag bejegyezték a Szolidaritás szakszervezetet, amelybe csaknem 10 millióan léptek be (a dolgozók kétharmada), köztük 1 millió párttag. A szervezet saját lapot indíthatott, amelyet nem ellenőrzött a kommunista párt, szabadon bocsátották a politikai foglyokat. Létrejött a szabadság enklávéja: a szovjet társadalmi modellen belül egy olyan „mini” civiltársadalom, amely a lakosság túlnyomó többségét magában foglalta.

Az évforduló most sem volt munkaszüneti nap. Most sem ünnepeltek együtt az 1980-as események főszereplői, akik közül a bal- és jobboldali radikálisok azzal vádolják Lech Walesát, a legendás munkásvezért, a Szolidaritás első vezetőjét, hogy a kerekasztal-tárgyalásokon lepaktált a kommunistákkal, sőt a kommunista titkosszolgálatoknak is ügynöke lett volna. Viszont a megemlékezések idejére – első ízben – félrehúzták a lengyel közélet politikai vasfüggönyét, amely az egykori Szolidaritásból kisarjadt pártokat és a hajdani kommunisták reformereiből lett szociáldemokratákat választja el 16 éve átjárhatatlanul. Lech Walesa, a rendszerváltás utáni első szabadon választott lengyel államfő együtt volt a jubileum főszereplője Aleksander Kwasniewski jelenlegi köztársasági elnökkel, aki annak idején a másik oldalon állt. Walesa 10 év óta nem állt beszélő viszonyban Kwasniewskivel, aki elűtötte őt a második elnöki ciklusról. Az 1995-ös elnökválasztási kampány tévévitájában Walesa azzal utasította vissza

Kwasniewski jobbát, hogy „magának én legfeljebb a lábamat nyújtom”. Idén a pápa temetése után Rómában Walesa kezét fogott Kwasniewskivel, meghívta a névnapjára, Kwasniewski elment, ajándékot is vitt.

Az évfordulós show igazában a külföldnek szólt. A lengyeleket a rendszerváltás óta frusztrálta, hogy a világ nem foglalkozott az ő elsőségükkel. Az 1980-as munkástiltakozás és a Szolidaritás egyik vezéralakja, Bogdan Lis az 5 évvel ezelőtti kerek évforduló idején így panaszkodott a Gazeta Wyborcza című balközép napilapnak (mely a rendszerváltáskor egy ideig a Szolidaritás orgánuma volt): „Sajnos, elszalasztottuk azt a soha vissza nem térő alkalmat, hogy Augusztus évfordulóját egész Európa ünnepévé tegyük. Elpuskáltuk a kiváló lehetőséget, hogy reklámozzuk Lengyelországot és történelmi vívmányait. A németek nemsokára emlékeztetik Európát a berlini fal következő évfordulójára, a cseheknél pedig megtartják a bársonyos forradalommal kapcsolatos nemzetközi megemlékezéseket. Csak mi, lengyelek, akik pedig az egészet elkezdők, mi fogunk azon bosszankodni, hogy rólunk megfeledkeznek.”

A Szolidaritás szabad szakszervezet létrejötté valóban világgraszáló dolog volt. A ciklikus lengyel válságok gyakorlatától eltérően 1980-ban a munkások nem vonultak az utcákra, nem gyújtották fel a pártházakat, mint 1956-ban, 1970-ben és 1976-ban, így nem adtak alkalmat a hatalomnak sem arra, hogy katonai és rendőri erőszakkal válaszoljon, mint a három korábbi válság idején tette. Az elszigetelt egyéni sztrájkakciók helyett, amelyeket a hatalom addig mindig könnyen leszerelt a sztrájkoló vállalatnak adott béremeléssel, az adott város húsboltjainak feltöltésével (még 1980 júliusában és augusztusának első felében is ez volt a módszer), a gdanski Lenin Hajógyár munkásai (a demokratikus ellenzék sűgására) felfedezték a szolidaritási sztrájkot. Miután az ő szociális követeléseiket a varsói pártközpont kielégítette, folytatták a munkabeszüntetést a többiek támogatására. Az akció nem egészen két hét alatt országos általános sztrájkká vált. Amikor a bányászok is csatlakoztak (ez már a gazdasági válság mélypontján volt, amikor az eladósodott Lengyelországnak már csak a szén volt az egyetlen, dollárért is exportálható cikke), a kommunista párt megadta magát. A Szolidaritás szakszervezet létrehozásával a demokratikus értelmiségi ellenzék kivezette a társadalmat a kommunista párt alól, de közben formailag nem kérdőjelezte meg a párt alkotmányban is rögzített vezető szerepét, és tiszteletben tartotta Lengyelország katonai és gazdasági szövetségét a Szovjetunióval. Ez volt az Adam Michnik történész és más demokratikus ellenzékiek által kidolgozott „önkorlátozó forradalom” koncepciója.

„A lengyel önkorlátozó forradalom – írta most, a 25. évforduló előtt saját korabeli feljegyzéseire hivatkozva Adam Michnik – célja nem az államhatalom megragadása volt.” A követelések megálltak a szovjet katonai jelenlét által kitűzött határoknál. „Hittem a Brezsnyev-doktrínán belüli széles körű autonómia és a demokratikus szabadságjogok valamilyen formájában. Azt hiszem, ilyen volt az egész Szolidaritás akkori horizontja.” (Adam Michnik írása e számunk 54. oldalán olvasható. – A szerk.)

A Szolidaritás nemcsak szakszervezet volt, hanem tömegmozgalom is (ha már párt nem lehetett), amely komplett civil társadalmat hozott létre (kulturális életet szervezett, könyveket adott ki). Mellette a Lengyel Egyesült Munkáspárt a vezető szerepével együtt csak kiürült héj maradt. Még a párt Központi Bizottságának 20 százaléka is tagja volt a Szolidaritásnak.

Tizenhat hónapon át folyt a „húzd meg, ereszd meg” a párt és a Szolidaritás között, aszerint, hogy miként állt éppen a küzdelem mindkét oldal saját héjái és galambjai között. Ezalatt – mint Michnik írja – „a kommunista hatalom – Moszkva állandó, durva nyomása alatt – (...) napról napra gyengült”, s „hogyan megvédje magát – és talán az országot is a szovjet beavatkozától – (...) kihirdette a szükségállapotot”. Az országot katonai irányítás alá helyezték Wojciech Jaruzelski vezetésével, aki már addig is az összes döntési funkciót a kezében tartotta, ő volt a párt első titkára, egyúttal miniszterelnök és honvédelmi miniszter is. A szükségállapot alatt betiltották a Szolidaritást, és egy időre félreállították a keményvonalasok és a liberálisok belső harcai miatt döntésképtelen, lavírozó kommunista pártot is.

A szükségállapot védelme alatt gyökeres gazdasági reformot indítottak el, amely különösen a vállalati önállóság területén tovább lépett, mint az akkori magyar rendszer. Engedélyezték a nyugati tőkéjű vegyes vállalatokat. A politikai és a jogrenden is bizonyos áramvonalasítást hajtottak végre: a kommunista országok közül elsőként Lengyelországnak lett alkotmánybírósága és emberjogi ombudsmanja. A feloszlatott Szolidaritás és a régi, kommunista dominanciájú szakszervezetek helyett kreáltak egy újat (OPZZ), amely ugyan rendszerbarát volt, de ugyanolyan harcias, mint a Szolidaritás. Átvette a Szolidaritás módszereit (például a sztrájkot) és tagságának zömét. A rendszerváltás óta is mindig több tagja volt, mint a Szolidaritásnak.

Amikor Mihail Gorbacsov, az utolsó szovjet kommunista pártfőtitkár és államfő 1987–88-ban bizalmasan jelezte, hogy a Szovjetunió már nem követeli meg a csatlós államoktól a szovjet társadalmi modell fenntartását, a lengyel párt elhatározta, hogy valamilyen hatalommegosztást hoz létre az ellenzékkel. Ennek jegyében 1988-ban újra legalizálták a Szolidaritást, és még abban az évben kerekasztal-tárgyalást kezdtek vele egy korlátozottan szabad parlamenti választásról, amelyet 1989-ben meg is rendeztek. Ennek eredményeként 1989 augusztusában felállt a szovjet tömb első nem kommunista vezetésű kormánya, egy katolikus jobboldali újságíró, Tadeusz Mazowiecki miniszterelnöksége alatt.

Most, a 25. évforduló ünnepségein Gorbacsovot a lengyel visszaemlékezők átugrották. Lech Walesa szokott érdes stílusában azt mondta: „A többi ország nem nyerte volna el a szabadságot, ha a lengyelek előbb nem ütötték volna ki az orosz medve fogát.” „Az Európai Unió bővítése és a német újraegyesítés sem lett volna lehetséges” – tette hozzá Walesa. Udvariasabban, de ugyanebben a szellemben fogalmazott a többi lengyel politikus és külföldi államférfi is. Mindenki egyenesen a Szolidaritás 1980-as létrejöttéből vezette le a kelet-közép-európai rendszerváltást.

Volt némi disszonancia a sok fanfár és az emelkedett szónoklatok meg a Szolidaritás mai hétköznapi lengyel megítélése között. A közvélemény nagyon keveset tud az 1980-as Szolidaritásról.

Van egy 20 éves ifjú Lengyelországban, akit Solidariusznak kereszteltetett meg az édesapja 1985 decemberében. Ez az év a kommunista hatalom és a magába zárkózott társadalom hidegháborújának időszaka. Már másfél éve nincs szükségállapot, az előző évben amnesztiát kapott a szükségállapot alatt internált vagy elítélt szakszervezeti aktivisták túlnyomó többsége, a következő évben Walesával az élen félegyelően működni kezdenek a Szolidaritás országos

és regionális vezető szervei. Viszont az évfordulókon még sok helyen könnygázzal oszlatja szét a rendőrség a Szolidaritás tüntetőit.

A helyi pap örömmel keresztelte a kisiút Solidariusznak, a világi hatóságok viszont csak kétévi pereskedés után voltak hajlandók beírni ezt a nevet a hivatalos dokumentumokba. Kisiskolás korában Solidariuszt így szólították a társai: „Hé, Walesa, nem jössz focizni?” A fiatalember most éppen Angliában próbál szerencsét. Amikor a negyedszázados jubileum alkalmából a Gazeta Wyborcza telefonon megkereste, azt mondta, hogy büszke a nevére. De arra a kérdésre, hogy mit tud a Szolidaritásról, így válaszolt: „Mint mindenki – Walesa, Mazowiecki, kerekasztal. De részleteket nem tudok.”

A Polityka című balközép hetilap 5 éve, a 20. évforduló idején újságírási gyakorlaton dolgozó egyetemistáknak azt a feladatot adta, hogy kérdezzék meg szüleiket, rokonaikat, ismerőseiket, milyen volt az ő Szolidaritásuk. A legtöbb gyakornok zavarba ejtő kudarcélménnyel tért vissza. Sok megkérdezett még arra sem emlékezett, hogy Augusztus augusztusban volt-e. Volt, aki szerint a kommunizmus ellen folyt a harc, mások úgy emlékeznek, hogy szénutalványért.

Az újságíró-gyakornokok beszámolója szerint akárkivel kezdtek beszélgetni 1980 augusztusáról, előbb-utóbb mindig 1981 decemberénél, a rendkívüli állapot bevezetésénél lyukadtak ki. A nagyvilág Augusztusra emlékszik, a lengyel kollektív emlékezetben meg december 13. maradt meg. Jerzy Holzer történész szerint azért, mert Augusztus nem volt mediális. Semmi sem történt az utcán, a tárgyalások meg a megállapodások jelentőségét sokan nem értették. December 13-án viszont tankok vonultak az utcákra, a tévében sűrűn ismételték azt a felvételt, amelyen Jaruzelski tábornok bejelenti a rendkívüli állapotot.

A mai fiatalok számára a 25 évvel ezelőtti események csupán tankönyvi mondatok. Nem a saját tapasztalatuk. Már a rendszerváltás sem az. Ami saját élményük – mondja Holzer professzor –, az az, hogy milyen szörnyen el van koptatva ez a legenda. Holzer szerint ez még nagyobb probléma, mint az, hogy az idősebb generáció elfelejtette a legendát.

A legenda azért merült feledésbe, mert nagyon gyorsan eltűnt a népszerűség. A Szolidaritás rögtön a rendszerváltás után ellenséges pártokra robbant szét. A szembenállást, marakodást Walesa elnökként tovább szította konfrontatív stílusával és tekintélyelvű allűrjeivel. A Szolidaritás dicsőségét pillanatok alatt szertefoszlatta az a gazdasági sokterápia, amelyet 1989 és 1993 között az első jobboldali koalíciók voltak kénytelenek alkalmazni, hiszen ezekben a kormányokban szakszervezetként és egyidejűleg pártként is részt vett a Szolidaritás.

Egy augusztus eleji reprezentatív közvélemény-kutatás szerint a Szolidaritással kapcsolatban ma erősebbek a negatív vélemények, mint a pozitívak. Érdekes módon a pozitívumok között első helyen a szólásszabadság kivívása áll, ezzel szemben a függetlenségé csak a negyedik. Jól látszik, hogy a közvélemény a rendszerváltás hátrányaiért visszamenőleg a Szolidaritást hibáztatja. A Szolidaritás vereségei között tartják számon a munkanélküliséget, a korrupciót és a szegénységet. Arra a kérdésre, hogy „a Szolidaritásnak köszönhetően jobb vagy rosszabb lett-e Önnek és családjának az élete”, 31 százalék felelte azt, hogy rosszabb, és csak 24 százalék, hogy javult. 45 százalék szerint „nincs változás”. Az is meglepő, hogy a közvélemény ma már alig ismeri a Szolidaritás egykori vezetőit. (Walesán és Mazowieckin, a rendszerváltás

utáni első kormányfőn kívül.) A negatív megítélésről az árulkodik legjobban, hogy a megkérdezetteknek több mint 80 százaléka saját állítása szerint sohasem volt tagja a Szolidaritásnak. Még ha figyelembe vesszük is a demográfiai változásokat, meg azt, hogy reálisan az 1980–81-es híres 10 milliós taglétszám is nyilván kisebb volt, akkor is azt mondja ez a mai adat, hogy az amnézia mellett nagyon sokan meg is tagadják a múltjukat.

A Szolidaritás szakszervezetet a győzelme végezte ki. A bizalmat akkor veszítette el végképp, amikor nemcsak csendestárs volt, mint az első kormányokban, hanem koalíciós vezető erő az 1997–2001-es ciklusban. A Szolidaritás-kormány ügyetlenül fogott bele egyidejűleg négy nagy gazdasági-társadalmi reformba (közigazgatás, oktatás, egészségügy, nyugdíjrendszer), és elszaporodtak a korrupciós botrányai. Miniszterelnökének, Jerzy Buzeknek a népszerűsége hihetetlen mélységbe zuhant. A ciklus végére a Szolidaritás-párt szétesett, a választáson a baloldal fölényesen győzött. (Hogy azután a Szolidaritás-kormány népszerűtlenségi rekordját is megdöntse, és korrupciós teljesítményét is felülmúlja. A ciklus végére a szociáldemokrata párt is szétesett, és most, a szeptember végi parlamenti választáson körülbelül ugyanolyan kevés szavazatra számíthat, mint amennyit az első szabad választásokon kapott.)

A Szolidaritás az 1997–2001-es kormányzási kudarca óta – már négy éve – szigorúan távol tartja magát a politikától. De ezzel sem tudta visszaszerezni a bizalmat. Közvélemény-kutatások szerint a megítélése semmit sem javult. A mostani elnök, Janusz Sniadek szerint ez éppen azért van így, mert a szakszervezet kivonult a politikából. „Aki nincs a politikában, arról nem ír a sajtó, ha viszont nem vagyunk a sajtóban, akkor az emberek nem tudnak véleményt alkotni arról, hogy milyen a szakszervezet most.” A politikából való kivonulás óta úgyszólván megszűnt a Szolidaritás közéleti befolyása. Amióta nincs ott a parlamentben, meghaltak minisztériumi kapcsolatai, s azóta nem is számolnak vele a politikusok. A szakszervezet idén, a parlamenti választások évében sikertelenül próbálkozott az „ellenőrzött politikai visszatéréssel”. A jobbközép pártoktól kért néhány helyet a választási listákon, hogy a parlamenti frakciókban legyenek szakszervezeti szakértők. Ám a pártok számára a Szolidaritás ma már nem vonzó cégtábla.

A Szolidaritás köpönyegéből a rendszerváltás óta rengeteg párt bújt elő – gyakorlatilag az összes fontos mai párt, kivéve az egykori kommunistákból alakult szocdemeket és a parasztpártot. És ezek a poszt-solidaritásos pártok – egyetlen aprócska szociáldemokrata formációt leszámítva – mind jobboldaliak, a centristától a szélsőjobbig. És EU-szkeptikusak. A pártok folyamatosan bomlanak, egyesülnek, nevet változtatnak. A rendszerváltás óta Lengyelországban csak a politikai osztály stabil, a pártrendszer nem az, minden választás előtt átrajzolódik a párttérkép. Szintén a Szolidaritásból származik a mai két legjelentősebb párt (melyek a szeptember végi parlamenti választások után akár kétharmados többségbe is kerülhetnek). Az egyik a radikális jobboldali, rendpárti, tekintélyelvű Törvény és Igazság (PiS), abszolút szocialista gazdasági programmal (!), a másik a Polgári Platform (PO), amelynek gazdasági programja klasszikusan liberális, ellenben társadalmi-politikai kérdésekben állandóan túlcitálja a Törvény és Igazságot. Ez a Polgári Platform manőverezte bele a varsói szocdem kormányt az EU alkotmányos alapszerződésének 2003-as elutasításába.

A rendszerváltáskor az újralegalizált Szolidaritásba a 10 millióból 3 millióan léptek vissza, ebből 700 ezer maradt mára. Ez a munkavállalók 5 százaléka. Az utóbbi időben évente 4 százalék

távozik, és fél százalék az új csatlakozó. A túlnyomó többség az állami szektorban dolgozik, amely ma a gazdaságnak már csak 30 százalékát teszi ki. A tagság örepszik, a vezetőség szintén: legtöbbször csak az állami szektorban van tapasztalata, ahol a szakszervezetnek a minisztériumi vezetőkkel kell zöldágra vergődniük, akik pártkinevezettek. Az új, teljesen privát szektor a Szolidaritás számára idegen terület. Az új ágazatok némelyikében (ahol a gyors változásokhoz alkalmazkodni tudó, magas képzettségű munkaerő dominál) sokszor nincs is szükség az egyenlősítő kollektív szerződésekre. De vannak olyan új ágazatok, ahol elkelnének a szakszervezetek. Például: az őrzés-védelemben Lengyelország európai nagyhatalom 200 ezer őrző-védő alkalmazottal. És ebben a kategóriában éppen a lengyeleknél a legalacsonyabb a szervezethez: az őrző-védőknek csak negyed százaléka tagja valamilyen szakszervezetnek. Az új nagyáruházakban is volna keresnivalójuk a szakszervezeteknek, mert a dolgozók munkakörülményei hírhedten rosszak. A lengyel politikai és sajtónyelv egyébként néven nevezi a dolgot: kizsákmányolásnak. A sors iróniája, hogy a Szolidaritás ezen a területen is vesztes. Az egyik áruházláncnál a különlegesen gátlástalan kizsákmányolás ellen nem a Szolidaritás vette védelmébe a dolgozókat, hanem az egyik boltvezető, aki egyesületet alakított a károsultakból, és bírósági perek sorozatával indított háborút a konszern ellen (már megvannak az első győzelmek).

Az új privát ágazatokban a Szolidaritás kezd visszatérni a régi szép kommunista idők munkamódszeréhez, az illegalitáshoz. A munkáltatók ugyanis rövid úton megszabadulnak a szakszervezeti tagoktól. Ezért a Szolidaritás titokban tartja a tagok nevét, amire a törvény lehetőséget ad, a munkáltató csak a szakszervezet vezetőit ismerheti, akik viszont védeltséget élveznek. Az új titkos sejtek létrehozását a Szolidaritás országos központjának 35 utazó szervezője segíti. A szervezők majdnem úgy dolgoznak, mint a szocializmusban, amikor a Szolidaritás be volt tiltva. Egy ilyen konspirátor, Kacper Stachowski így mesélte el a Gazeta Wyborczának, hogyan alapította meg a Szolidaritás szakszervezetet a közép-lengyelországi Starachowice egyik húsüzemében. (A környéken magas a munkanélküliség.) „Értesültem a starachowicei dolgozók kizsákmányoltságáról. Összecsomagoltam, és három hónapra leköltöztem Gdanskba. Röplapozással kezdtem, aztán találkoztam több dolgozóval a gyáron kívül. A dolgozók panaszkodtak, hogy alacsony a fizetésük, nem kapnak pénzt a túlóráért, és nem engedik nekik kivenni a szabadságot.” Stachowski előbb csak néhány alkalmazottal találkozgatott, egy idő múlva azok hoztak újabb embereket. A beszélgetések mindig titokban folytak. Három hónappal később már elég erősnek érezték magukat, hogy az ügyvezetőnek bejelentés: van már Szolidaritás szakszervezetünk. „Az ügyvezető meg volt kövülve, amikor megtudta, hogy az ezer alkalmazottból rögtön hetven belépett a szakszervezetbe. A Szolidaritás gyorsan ki is alkudta a kollektív szerződést.” Az új szervezetek alakítását ugyan a Szolidaritás prioritásként kezeli, de csak a költségvetése 5 százalékát fordítja erre, miközben az amerikai szakszervezetek 70 százalékot!

Az európai integráció rákényszeríti a Szolidaritást, hogy akár külföldön is tevékenykedjen. A Nagy-Britanniában dolgozó sok ezer lengyel munkavállalónak hiába ajánlott fel tagságot a brit TUC szakszervezeti központ, a lengyelek bizalmatlanságból inkább kimaradnak. A közeljövőben Szolidaritás-aktivisták utaznak Londonba, hogy ők agitálják az ottani lengyeleket a TUC-be való belépésre.

Ma a munkavállalók szempontjából egész Európában Lengyelországban a

legkedvezőtlenebbek a körülmények. A munkanélküliség itt a legmagasabb az EU-ban: 18 százalék, de pár éven át 20 százalék volt. És a dicső szakszervezeti múlt ellenére Lengyelországban van európai összehasonlításban a legkevesebb szervezett munkavállaló. Az alkalmazottaknak körülbelül 20 százaléka lehet szakszervezeti tag, a munkahelyek felében egyáltalán nincs érdekvédelmi szervezet. Sniadek Szolidaritás-elnök megfogalmazása szerint „olyan a terror a munkaadók részéről, mint a szükségállapot idején volt”.

BESZÉLŐ 2005. szeptember 10.